

50.

ALİ-MUÂVİYE MÜCÂDELESİ
VE
HARİCÎ AYRILMASININ İBÂDÎ KAYNAKLARIN
IŞIĞINDA İNCELENMESİ*

Yazan

LAURA VECCIA VAGLIERI

Çeviren

Dr. ETHEM RUHİ FIĞLALI

Ali-Muâviye mücadelesi, sâdece İslâm dünyasında intâc ettiği çok ciddi ihtilâflar dolayısıyla değil, aynı zamanda hâlâ çözümlenememiş veya çözümü tatminkâr olmayan bir çok mes'elenin doğuşuna sebep olduğu için de dikkati çeken tarihi bir olaydır. Şarkiyatçılar şimdiye kadar, Ali'nin hilâfeti hakkındaki çalışmalarında, yalnızca Ali ve Ümeyye taraftarı kaynaklardan istifade etmişlerdi. Yazar, İbâdî metinlerini tetkik ederken, onlardan ikisi -el-Berrâdî'nin Cevâhir'i ile eş-Şemmâhî'nin Siyer'i- dikkatini çekmiştir. Bunlar, tarihin bu devri hakkında, muhtemelen hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısında derlenmiş bir Kitâb'un-Nehvân'dan alınan oldukça eski Hâricî veya Hâricî taraftarı rivayetler intikal ettirmektedir.

Yukarıda sözü edilen rivâyetler, yazar için iki sebepten dolayı büyük önem taşımaktadır. Meselâ, bu rivayetler ona, Hâricîlerin şimdiye kadar muğlak kalan nokta-i nazarını tesbit imkânı sağlamış ve diğer kaynakların (şimdiye kadar Şarkiyatçılar tarafından tetkik edilmiş bulunan Taberî, Belâzuri, Dîneverî, Ya'kubî, Mes'ûdî ve benzerleri ile bugüne kadar hiç istifade edilmemiş, oysa en büyük önemi hâiz mâlûmatı ihtiva eden Nasr b. Muzâhim'in Vak'at'u-Siffin'i) birçok bölümlerini anlayabilmesini mümkün kılan bir anahtar temin etmiştir.

* "The Ali-Muawiye Conflict and the Kharijite Secession reexamined in the Light of Ibadite Sources" başlıklı bu yazı, XXII. Congr. Or. 1951 (Section: IV-Islamic Studies), II (1957)'de 233-237. sayfalar arasında yayınlanmıştır.

Muâviye, Ali'den, Kur'an'ın haksız yere öldürülmüş bir kimsenin en yakın akrabasına tanıdığı kısas hakkı hükmüne dayanarak, Osman'ın katillerini istemekte ısrar etti. Muâiye'nin talebine karşı Ali'nin kendini savunma tezi de, tam mânasıyla bilinmemektedir. Bu da, İbâdî kaynaklarından başka yerde ve bilhassa Vak'at'u Siffin'in bir kısmında bulunan bazı bilgilerden ortaya çıkmaktadır: Ali, Osman'ın "şeriat"e soktuğu bid'atleri sebebiyle öldürülmüş olduğunu ifade etmektedir. O halde Osman, adâlete uygun olarak öldürülmüştür. Günümüzde onun katline siyâsî bir olay diyebiliriz ve halifenin katilleri de celâlâtlar olarak mütâlea olunmalıdır. Bunlar da kısas hükmüne maruz bırakılmazlar.

Şimdi Ali ve Muâviye arasındaki ihtilâfî kabul ettikten sonra çetin mes'ele şu idi: Osman, haklı olarak mı öldürülmüştür? Yazar, Siffin'de tayin olunan ve mes'eleleri sulh yoluyla halledecek iki hakemin vazifelerini, Osman'ın ne yaptığını tetkik ve itham olunduğu faaliyetlerin bid'at olup-olmadığını tesbit etmek şeklinde anlamıştır. Şimdi biz, Siffin'de hakemlik şartlarının tesbit edildiği anlaşmada, Kur'an'ın neden ilk sûresinden son sûresine kadar tamamına müracaat ederek ve sûrelerin yetmediği hallerde de hakemlerin Sünnet'e başvurmak suretiyle bu dâvanın hükme bağlanması gerektiğini; onlara yapmaları gerekli çalışma için neden birkaç ay müsaade edildiğini ve savaş sırasında Muâviye tarafının Kur'an'ı niçin mızraklarının uçlarına taktıklarını görüyoruz. Onlar böyle yapmakla şunu demek istiyorlardı: "Mukaddes Kitâb'ı biz bir şekilde, siz de başka bir şekilde tefsir ediyorsunuz; gelin, bu Kitâb'ı inceleyelim ve kimin haklı olduğunu görelim."

Birkaç bin Ali taraftarının tahkîm'e karşı olduklarını bildirdikleri ve Harûra'da toplanmak suretiyle liderlerini terkettileri çok iyi bilinmektedir. Fakat bu ayaklanmaların sâikleri açıkça belli değildi. Aksine biz onları İbâdî kaynaklarda aşağıdaki hükümlerle ifade edildiği şekilde görüyoruz:

1. Savaşmakta olan iki grup arasında, Muâviye ve ona uyanlar, isyancı takımı teşkil eder.

2. Kur'an'ın bir âyetinde (XXXIX, 9) Allah, isyancı grubun Allah'a, tekrar itaat edene kadar bir düşman olarak görülmesini, emreder.

3. İlâhî bir kanunun mevcudiyeti hâlinde onu nazar-ı itibare almamak ve yerine beşerî bir hüküm ikame etmek meşrû değildir.

Öyleyse beşerî bir hükme başvurmakla elde edilen karar, Allah'a karşı işlenmiş bir hatâ, bir günah olmuştur.

Böylece biz, muhaliflerin ileri sürdüğü “Lâ Hukme İllâ Lillâh” (Hüküm, ancak Allah’ındır) sözünün mânasını anlıyoruz. Bu, şu şekilde tefsir edilmelidir: “Hâlihazırda Allah tarafından vaz’edilmiş bir kanun varken, hiç kimse, kendi beşerî hükmünü yürütmek selâhiyetine sâhip değildir.”

Michelangelo Guidi sâdece bu cümlemin mânasını anlamıştır. Fakat yerinde bir sezgi ile verdiği açıklama oldukça zayıftır.

Şarkiyatçılar arasında tartışma konusu olmuş bir mes’ele de, Ali taraftarlarından küçümsenemeyecek bir çoğunluğun gerçekten pişmanlık duyup-duymadıklarının tahkikini hedef tutan mes’eledir. Bunlar ilk önce tahkîm’in en kuvvetli taraftarı idiler; daha sonra ona karşı çıktılar ve Ali’nin kendileriyle birlikte tövbe etmesini ve Muâviye’ye karşı tekrar savaşa başlamak suretiyle Sıffin’de akdolunan anlaşmayı ihlâl etmesini istediler. İbâdî kaynakları bize, bu fikir zıtlığını tahrîk eden dinî sebepleri açıklamaktadır.

Ali, Harûra’da kendisinden ayrılan muhaliflerini tekrar kendi cephesine kazanabilmek için, onların haklı olduklarını kabul etmeli ve onlara tekrar savaşa başlayabileceğine dair söz vermeliydi. Bu ifadeler, Ali taraftarı kaynaklar tarafından inkâr; İbâdî kaynaklar tarafından iddia edilmiştir. Bütün bu metinlerin dikkatle incelenmesi ve olayların gelişmesi, bizi, daha sonra Sıffin’de varılan anlaşmaya riâyet edeceğine niyet etmiş olduğunu ilân ettiği halde, Ali’nin tâvizlerde bulunduğuna inandırır.

Yazar, Halife cephesindeki bu çözüm yolunun bulunamayışını, onun karakter zayıflığına değil, şeriate uymama hususundaki tereddütlere atfetmektedir. Ali, önündeki bu iki suçtan birini seçmeli idi. Harûra’da toplananların muhakemesine uyarak bir takım vaatlerde bulundu. Fakat tahkîm taraftarı grubun, Sıffin’de resmen anlaşma kararını korumasının, Allah’a karşı bir vecibe olduğunu ikna etmeleri üzerine, bu vaatlerini tutmadı.

Hakemlerin karşılaşması nerede vuku buldu? Dûmet’ul-Cendel’de mi, Ezruh’da mı? Kaynaklarda bunlardan biri veya her ikisi de zikredilmektedir. Yazarın cevabı şudur: İlk karşılaşma Dûmet’ul-Cendel’de takriben hicrî 37 yılı Ramazan’ının sonunda cereyan etmiştir. İkinci karşılaşma da hicrî 38 yılı Şaban ayında Ezruh’da olmuştur. İki hakem, Lammens’in görüşünün aksine, Dûmet’ul-Cendel’de karşılaşmış ve “herhangi bir şey söylemeksizin” (Vak’at’u Sıffin) soruşturmalarının neticeleri üzerinde mutabık kalmışlardır. Ki bu onların, hakem kararını halka tebliğ etmemeleri demektir. Bu, ancak ilgili taraflara bildirilmişti. Aksi halde tevâli eden olayların anlaşılması imkânsızlaşır.

Caetani, rivâyetlerin ihmal ettiği hakem kararını bulamadığını söyler. Yazara göre hakemler, Muâviye'nin Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair görüşünde haklı olduğu noktasına vardılar. Kararın taslağı, bir yıl sonra Ezruh'da yeni bir halife seçimi için yapılan müzakerelerin hazırlık safhasında iki hakem arasındaki soru-cevap mübadelesinde bulunabilir.

Ali, Kur'an ve Sünnet'e zit düşen hakem kararına karşı itirazda bulundu ve Muâviye'ye karşı faaliyete başladı. Daha sonra fikrini değiştirdi ve herşeyden önce, imtiyazlarını terketmesine kızan ve kendisinden Kûfe'de ayrılp Nehrevan'da toplanmış bulunan Hâricilerden kurtulmağa karar verdi.

Yazarın tahkikine göre, Hâriciler, aslında ne Ali ne de Muaviye'ye saldırmak gayesini güdüyorlardı. Artık onlar, Ali'yi halifeleri olarak da kabul etmiyor ve buhranın çözümünü bekliyorlardı. Şimdiki halde Allah'a biât ve iyilikle emredip kötülükten nehyedeceklerine ahdettiler. Seçtikleri lider Abdullah b. Vehb de, bir imam olarak değil, emir olarak hareket etti.

Bu iki karşılaşmanın yukarıda söylenen târihlerde cereyan etmiş olduğunu farzederek, olayların mantikî seyri ile târihî silsilesini bağdaştırmakta hiçbir güçlük olmayacaktır.

Ezruh'daki karşılaşmada, Ali ve taraftarları yer almayı muhtemelen reddederlerken, hakemler ve İslâm dünyasının büyük şahsiyetleri orada hazır bulunmuşlardı. Dûmet'ul-Cendel kararı, orada teyid olunmuş ve halifeliğin kime geçeceği meselesi özel konuşmalarda münakaşa edilmişti. Filvâki Ali, prensipleri muvacehesinde kendi makamını terkedecekti. Yeni halifenin seçiminde anlaşmaya varılmamıştı. Uzun bir tartışmadan sonra hakemler, halkın her iki mücadelecinin azlinden haberdar edilmesini müteakip, meselenin, bir komiteye (şûrâ) havalesine karar verdiler. (Bu sırada Muâviye, saltanatın kendisine ait olduğunu iddia etmişti bile.)

Bunu, cemaatin toplantısında Ali'yi azl ve Muâviye'nin liderliğini teyid eden Amr'ın meşhur mâcerâsı takib etti.

Onun beklenmeyen beyânı, kaynaklarda bir hile olarak değerlendirilmiştir. Fakat o, gerçekten bir hile mi idi? Yazarın fikrine göre, olaylar aynen rivâyetlerde anlatılan şekilde cereyan etti ve buradaki hile şu idi: Amr, Ebû Mûsâ'yı Muaviye'nin Devlet'i elinde tutabilecek tek adam olduğu hususunda iknaya muvâffak olamayınca, meslektaşılı ile varmış oldukları anlaşmayı çiğnedi ve halka, doğrudan doğruya kendi fikrini tebliğ etti. Tamamen şahsî olan bu fikir, netice itibariyle Muâviye'nin seçimini derpiş etmiyordu. Üstelik böyle hareket etmekle o, sâdece kendi hakkını kullanıyordu.